

לע"נ חברנו ישי לוי,
שילוב ד', תשע' שנים לנופלו.

עיון בספורי "אחותי היא" בספר בראשית*

יהודה ג'ייסון

שלוש פעמים מופיע עימות בין האבות ומלכי הגוים בספר בראשית כאשר נשותיהם בתוּך.¹ ככולם אחד מאבות האומה משתמש בתכסיס בו אשתו מוצגת כאחותו. בכל המקרים השקר מתגלה ובדרך זו או אחרת האב עוזב את מקום שלטון המלך. משמעות הסיפורים איננה מובנת מאליה ולפעמים נעלמת לגמרי. אנסה לעיין בשלושת הסיפורים כרצף תוך נסיון לדייק בין הדמיון והשוני ביניהם ומציאת מסר אפשרי העולה ממכלול זה. תחילה אעיין בכל סיפור בפני עצמו, תוך דיוק בנקודות הנראות לי רלוונטיות לדיון. לאחר מכן אנסה לשזור את הפרטים יחד לתמונה כוללת.²

פרק יב — אברם, שרי ופרעה

אברהם הנמצא בצרה, מנסה לדאוג לעצמו מתוך שהוא מכיר את תרבות הסביבה ומנהיגיה. דרכו של אברהם לא לבקש את עזרת ה', יתכן שהיא גישתו העקרונית או שהיא נובעת מתוך חששו שה' איננו עימו, הרי לפני זמן מה הבטיח לו הקב"ה הבטחות גדולות על עתידו בארץ ישראל ועכשיו הוא מוצא את עצמו שרוי ברעב המצריך אותו לעזובה. כאשר אברם מתקרב עם שרי למצרים מבקש הוא ממנה להגיד שהיא אחותו "למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך".³ על פניה בקשה זו מעלה בנו אי-נוחות, אך ניתן לפרשה בשתי דרכים. הדרך הראשונה היא חלוקת דברי אברם אלו לשני חלקים — חלק ראשון: בזכות תכסיס זה אזכה בהטבה חומרית, וחלק שני: בזכות תכסיס זה לא יהרגני.⁴ הדרך השנייה היא לראות את

* אני מודה לרב עמית קולא ולאביה הכהן על הערותיהם המאירות.

1 בראשית יב, י-יג, ד; כ, א-יח; כו, א-יז.

2 אינני טוען כאן לפענוח סופי של הפרשיות וגם בסיום המאמר נשארות נקודות רבות בסיפורים לא ברורות.

3 יב, יב. כל המובאות במאמר הם מספר בראשית אלא אם כן צוין אחרת.

4 כך הביין את הפסוק מדרש החפץ, הכותב "למען ייטב לי בעבורך" — בממון ובכבוד, 'וחיתה נפשי בגללך' — שהיו חשודים על שפיכות דמים" (עמ' קכג, סע' יג).

הבקשה כאחת – ההטבה שאני מחפש, היא שלא יהרגו אותי. אם הדרך הראשונה היא הנכונה אזי קשה לנו מאוד להשלים עם מוכנותו של אברם למסור את אשתו למלך זר תמורת הטבות חומריות. מצד שני, אם ההטבה היא ההצלה ממוות אזי חוסר הנוחות נובע מעצם הבקשה כלשונו של הרמב"ן על הפסוק:

"... ודע כי אברם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו".⁵

שותפים להרגשה זו פרשנים רבים המנסים לתרץ את התנהגותו של אברהם אבינו או לעדנה תוך רגישות לבעיות הניצבות מולו באותו העת.⁶ מאידך, לא ברור מה היה יכול אברם לעשות באותו מצב, כאשר הוא נאלץ לרדת למצרים בגלל הרעב והוא מפחד על חייו (פתרון הרמב"ן הוא שאברם היה צריך להשאר בא"י ולסמוך על הקב"ה שיעזור לו). האברבנאל מבטא זאת יפה באומרו:

"אין ספק שראוי למעולה שיבחר במוות יותר מעשות הנבלה, אבל אם לא תמנע המוות את הנבלה, אז לא ראוי שיבחר בה... ראוי לו שישתדל להנצל מהמוות".

קשה לדלות מסיפור זה את עמדתם של הפסוקים כלפי אברהם ומעשיו. כפי שאציין בהמשך, אפשר לדייק ממנו מעט מאוד מעבר לסיפור הטכני. החריגה הכמעט יחידה היא פסוק טז, המדגיש באריכות את ההטבה החומרית שאברם קיבל, סמוך לציון לקיחת שרי אל בית פרעה, מעין זו תמורת זו. אריכות הפסוק בולטת על רקע קודמיו, כאילו להדגיש את הנקודה הזאת ולהכריע בין האפשרויות שצוינו לעיל בהבנת הפסוק, עם כל המשתמע מכך.

הסיפור כאן בולט בשני תחומים. מעט מאוד אינפורמציה מעוברת לנו מעבר לסיפור הטכני המתאר את המתרחש. החריגה היחידה כמעט היא, כאמור, פסוק טז. שאלות רבות נשארות פתוחות:

(1) האם פרעה הספיק לגעת בשרי לפני שה' נגע בו? שאלה זו היא חשובה להבנת מהותם של הנגעים בהם לקה פרעה. האם הם באים כדי להגן על הצדקת או שהם עונש לפרעה על מעשיו.

(2) מנין פרעה ידע ששרי היא אשת אברם ולא אחותו? מהסיפור אין אפשרות לדייק.

(3) למה אברם אינו עונה לפרעה?

5 רמב"ן על יב, י.

6 עיין פרושי ר"ח, ר"ן, א"ע, הרמב"ן, רד"ק, ר' בחיי, אברבנאל, רש"ר הירש, המדרש המבואר, קאסטו לסיפורים בפרקים יב וק, וכן הספורנו וחנה גוירצמן בדף פרשת השבוע בהוצאת אוניברסיטת בראילן, פרשת לך-לך, תשנ"ה, המסבירים את התנהגות אברם דרך נוהגי המזרח הקדום ביחסים בין אח ואחות.

לשאלה האחרונה אפשר לתת שתי תשובות מנוגדות. יתכן ואברם מקבל את התקפותו של פרעה ואינו יכול להצטדק. אפשרות שניה היא ששתיקה זו מלווה בהרמת גבה האומרת "אילו אמרתי לך, היית הורג אותי!". נקודה נוספת, הקשורה לקודמת, היא שיש העדר אינטראקציה מוחלט בין הדמויות בסיפור. לא מסופר לנו על תגובת שרי לבקשת בעלה. הקב"ה מכה את פרעה בלי להתייחס אליו או לדבר איתו. גם השיחה בין פרעה לאברם אחר כך דומה לשיחת חירשים, אף אחד אינו מגיב על טענות השני. אין באפשרותי להשיב על שאלות אלו, אך אשתדל להראות שעצם אי הבהירות הזאת והעדר האינטראקציה ממלאים תפקיד מרכזי בסיפור זה ומהווים מסגרת מסוימת לסיטואציה, שעל בסיסה נשווה את הסיפור כאן עם שני הסיפורים הנוספים.

שתי נקודות נוספות ראויות לציון. בסיום התקריט במצרים אברם חוזר אל בית-אל, מקום המצאו לפני הירידה למצרים.⁷ אחפש אחר משמעות חזרה זו בהמשך. בעצם, בסיפור כולו אברם, מעבר לבקשתו הראשונית, אינו פעיל ומצטייר כפאסיבי לגמרי.

המדרשים נותנים לסיפור זה משמעות מעבר לזמנו ומקומו, בבחינת "מה שארע לו, ארע לבניו", כלשון התנחומא.⁸ כבראשית רבה מציינים שאברם "יצא לכבוש דרך לפני בניו".⁹ בעקבותם הולך גם הרמב"ן המצביע על דמיון בין סיפורי ירידת אברם למצרים ושעבוד צאצאיו שם.¹⁰ נקודות הדמיון בולטות לעין, ביניהן:

- (1) הירידה מתרחשת בעקבות רעב.
 - (2) פרעה (וגם יוסף) מתנכל לבני ישראל ופרעה נתפס ככזה בעיני אברם.
 - (3) הקב"ה מכה בנגעים.
 - (4) המצרים מטיבים לבני ישראל וכך גם פרעה הטיב לאברם.
 - (5) יש גירוש חפוז.
 - (6) גם בני ישראל וגם אברם יוצאים כבדים ברכוש ובמקנה.
- מהשוואה זו אפשר לקבל רמז אודות מצבו של אברם כבודד בגלות וראיית התערבות הקב"ה כגאולה וכהצלה.¹¹

7 יג. ג. א' צוובנר וא' מבורך מפרשים חזרה זו כחזרת ה' את אברם למסלול שליחותו לאחר שסטה ממנו. המעונין להרחיב בנושא זה ובפירושה לרצף הסיפורים יעיין במאמרם במשלב כה.

8 תנחומא, פרשת לך לך.

9 ב"ר פרשה מ, סע' ו.

10 יב. י. הוא רואה זאת בשלילה, כחטא השני של אברם. במקום לרדת למצרים הוא צריך לסמוך על הקב"ה שיציל אותו בארץ כנען. הוא ממשיך ש "בעוון זה" ירדו ב"י למצרים.

11 א' הכהן מוסיף לזה משמעות על זמנית שממנה אפשר לינוק תקוה לדורות, מעין "מעשי ה' עם האבות, סימן למעשיו עם הבנים" (לשון שלי). עיין בדבריו בסיום מאמרם של א' מבורך וא' צוובנר המוזכר לעיל.

פרק כ – אברהם, שרה ואבימלך

סיפור זה מכיל הרבה יותר פרטים מעבר לסיפור הטכני. כאן עולה הדיון המוסרי ונראה שיש יחס דו-ערכי כלפי הדמויות המרכזיות. הקב"ה מתיחס לאבימלך ובא עימו בדברים, דבר נדיר, אם לא יחידאי, למלך גוי. כאן ברור שאבימלך לא נגע בשרה, ה' בא להצילו מזה,¹² זכות שבפשטות לא היתה לפרעה.

בסיפור מועלה ההיבט המוסרי/ערכי, אך לא בדיוק בכיוון המצופה. אבימלך מכנה את עצמו "צדיק" וטוען שהוא עשה את המעשה "בתם לבב ובנקיון כפיים".¹³ ה' עונה לו, שאכן הוא עשה את הדברים בתם לבב אך קשה לאמר שנקיון כפיים היה פה, היות והוא רצה לקחת אישה בצורה כוחנית.¹⁴ גם כלפי אברהם ישנה טענה מוסרית, הרי הוא שיקר לאבימלך בענין אשתו. אפשר לחוש במבוכתו של אברהם בצורת התייחסותו של אברהם לטענותיו של אבימלך וכן בהרגשת הצורך להצטדק בפניו.¹⁵ אברהם טוען ש"אין יראת אלוקים במקום הזה",¹⁶ אך נראה, במידה מסוימת, שדוקא יש. אבימלך ירא את ה' (או לפחות את חמתו). הוא כועס, נעלב ונפגע מהתקרבותו לחטא בעקבות מעשי אברהם. ברור שהמעשה הוא "חטאה גדולה" בעיניו והמעשה הינו מעשה שאין ראוי לעשותו.¹⁷ השורש "חטא" מופיע פעמים רבות, בהקשרים שונים, במהלך דו השיח בין הקב"ה ואבימלך, דבר הרומז למרכזיותו בשיחה.

אברהם עונה שלוש תשובות, הראשונה ספציפית, השנייה טכנית והשלישית כללית.¹⁸ נראה מהסיבה הכללית שאברהם אכן מרגיש בודד בעברו ממקום למקום, אולי הוא מרגיש אפילו שהקב"ה איננו איתו ולפחות הוא איננו מצפה לישועה ניסית ממנו. בכל מקרה, אברהם הינו פעיל כאן, הוא מכוונה נביא¹⁹ ועל אף הביקורת כלפיו לגבי השקר עדין יש צורך בו על מנת לתקן, דרך תפילתו. גם כאן אברהם מקבל מתנות לאחר התקרית בנוסף לאלף כסף שהם "כסות עיניים" שכבר קיבל, ונשלח בכבוד על ידי אבימלך מארץ פלשתים. סביר שמתנות אלו אינן קשורות ישירות

12 כ, ו.

13 כ, ה.

14 כ, ו.

15 כ, ט-י.

16 כ, יא.

17 כ, ה ט-י. יתכן ויש פה גם רמז להשמדת סדום ועמורה. שם אברהם עשה עם הקב"ה חשבונות של צדיק ורשע ולעומת זאת כאן הוא החמיר עם אבימלך ואנשיו, בקביעה גורפת. אפשר להעמיד "הגוי גם צדיק תהרוג" (כ, ד) מול "האף תספה צדיק עם רשע" (יח, כג). התנחומא (פרשת וירא, סימן כה) הבין שבאמירה זו אבימלך אכן רומז לאנשי סדום הרשעים שנענשו בגלל חטאיהם, דבר שאינו מתאים כאן, לדעתו.

18 כ, יא-יג.

19 כ, ז.

למעשה אך באות כחלק מבקשת אבימלך מאברהם שיתפלל עבורו ועבור עמו. נקודה זו היא מורכבת היות ורק בפסוקים האחרונים בסיפור מתברר שאכן גם אנשי אבימלך נענשו, נקודה שאתיחס אליה בהמשך. גלוי מאוחר זה מאפשר לנו לראות את הצאן, הבקר והעבדים כמתנה לאברהם בעקבות התקרית.

כאמור, יש בסיפור הזה מורכבות ויחס דו-ערכי אל הדמויות. אברהם מקבל ביקורת על השקר שכמעט והביא למצב חמור ונראה שגם הוא מרגיש צורך להצטדק ולהתנצל. מצד שני הוא מכונה נביא ורפואת אנשי אבימלך צריכה להעשות דוקא על ידי תפילתו. אבימלך טוען לצדקתו ואמנם ה' מציל אותו מעשיית חטא ומקבל חלק מטענותיו. מצד שני הוא ואנשיו נענשים, והקב"ה, דרך הפסוקים, מבהיר שאין כפיו נקיות. עצם ציון העונש על אנשי גרר משרת מורכבות זו וממלא שני תפקידים. נראה, שעד השלב הזה בסיפור, הקורא קבע חלוקה דיכוטומית בין תמימים ומשקרים. באים הפסוקים האחרונים ומדגישים שהמצב אינו פשוט כל כך ואינו "שחור/לבן". עם זה, יש הרגשה שמיקום זה בא דוקא כדי לשרת את כיוון המחשבה שהוזכר ולמקד את תשומת הלב בכעיתיות מסוימת בהתנהגותו של אברהם.²⁰

פרק כו – יצחק, רבקה ואבימלך

הסיפור בפרק זה הוא שונה קצת מהסיפורים הקודמים היות ולא התרחש בו חטא. אין פה התערבות של הקב"ה באירוע, אבל יש דיבור ישיר של הקב"ה עם יצחק לפני כן, בו מצווה הקב"ה את יצחק שלא ירד למצרים.

"וירא אליו ה' ויאמר אל תרד מצרימה, שכן בארץ אשר אמר אליך. גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, והקמות את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך. והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצות האל, והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. עקב אשר שמע אברהם בקולי, וישמור משמרת, מצותי, חקותי ותורת²¹."

בפתח הסיפור ישנו קישור ברור לאברהם, ירידתו של אברהם למצרים וגם בריתו עם הקב"ה. דבר זה הוא משמעותי ביחס הלשוני בין שני הסיפורים, כפי שאציין בהמשך, וכן גם כדי להדגיש את התבססות יצחק על אביו ועל מעשיו. הנקודה המרכזית המשתמעת מדיבור זה, היא הצגת יצחק כאיש ה' וכקשור אל הקב"ה. מענינת גם ההגנה שלה זוכים יצחק ורבקה מאבימלך בהיותם נשואים, וכן ההצלחה והעושר שאליהם מגיע יצחק אחרי האירוע. חשוב לציין את העובדה המתבררת בפסוק טו הקושרת פעילות זו עם פעולות אברהם אביו בעבר. הפסוקים מציינים את

20 על אף שאין נקודה זו מוקד ענייני, התנהגות אברהם נותנת לנו הרגשת אי-נוחות כפי שנרמז לעיל ובהערה 5.

21 כו, ב-ה.

יצירותיו של יצחק, גדילתו ושליחתו על ידי אבימלך משיקולים מדיניים, "כי עצמת ממנו מאוד",²² ולא כתוצאה מהתקרית עם אשתו.

הקישור בין הסיפורים

העובדה שהסיפורים קשורים בולטת לעין. בשלושתם מופיעה הבקשה יוצאת הדופן של הבעל מאשתו בהמצאותם במחיצת מלך גוי, לאמר שהיא אחותו, מפחד שיהרגו אותו. בפרק כו (יצחק ואבימלך) במיוחד, אולי מפני שכאמור הסיפור שונה במקצת, ההקדמה מקשרת בביורור אל הרעב המוזכר בפרק יב. גם במישור התוכני יש קשר ברור בין הסיפורים. הטעם לבקשת אברם בפרק יב מופיע רק בפרק כ ולעומת זאת היסוד לחשש, יופיה של שרה, מופיע רק בפרק יב. במישור הלשוני יש קישורים שונים כמו הטענה "מה זאת עשית" שמופיע בכל שלושת הסיפורים וצווי המלך המופיע בשני הסיפורים על אברהם. בנוסף לכך פרשנים רבים מצאו קישורים שונים בין הסיפורים הכוללים גם את הנסיבות ודמותו של המלך אבימלך וסביב הרעיון "מעשה אבות סימן לבנים" שהוזכר לעיל.²³ מהקישור בין הסיפורים אפשר ללמוד שיש פה מסר או מהלך שהוא מעבר לכל סיפור פרטי ושהבתו תלויה בהסתכלות על מכלול הסיפורים על הדמיון ביניהם ובמיוחד על השוני. קאסוטו,²⁴ בהסבירו את החזרה על הסיפורים, מפנה את תשומת לב הקורא אל חלומות פרעה שבהם החזרה באה ללמד ש"נכון הדבר מעם האלוקים וממהר האלוקים לעשותו".²⁵ מכאן הוא לומד שחזרה על סיפורים באה להדגיש את המסר שלהם. בהמשך אנסה לדייק מסר אפשרי אחר תוך עיון בשלושת הסיפורים יחד ובמוטיבים מסוימים השזורים בשלושתם.²⁶

הסתכלות על המכלול

נביט ברצף הסיפורים דרך 7 נקודות הסתכלות:

(1) תפקיד ה'

(2) תפקיד האב (אברהם/יצחק)

22 כו, טז.

23 עייני רש"י, ב ט"ו; חזקוני יב, יח כו, א; רס"ג כ, כב; ור' בחיי, ר' אברהם בן הרמב"ם, אברבנאל ומדרש תהלים שם.

24 פירוש על ספר בראשית, מ"ד קאסוטו, עמ' 232.

25 מא, לא.

26 ניסן אררט עומד גם על הנקודה הזאת ב"עורמה ומרמה בשלושת סיפורי 'אחותי היא'" בתוך "אמת וחסד במקרא", עמ' 51-64, ספריית אלינר, ירושלים, תשנ"ג. הוא גם רואה את החזרה כהדגשת מסר עיקרי שלדעתו הוא "האמת והסטיות ממנו". ר' אהרונ' גם כן פוסע בכיוון הזה, אך עניינו העיקרי הוא בקביעת הסדר הכרונולוגי של הסיפורים. בסוף מאמרו הוא מציע הסבר לכתיבת שלושת הסיפורים יחד על בסיס קביעה זו. "על שלושה סיפורים דומים בספר בראשית", בית מקרא, ע"ז, טבת-אדר, תשל"ט.

(3) החטא

(4) המתנות

(5) באיזה שלב נקטו האבות בתכסיס

(6) התנהגות המלך

(7) מה קורה אח"כ.

אפשר לסכם עיון זה בטבלה הבאה:

פרק כ"ו	פרק כ'	פרק י"ב	
ה' אינו מופיע בסיפור עצמו. חיזוק ליצחק לפני כן.	מונע מאבימלך מלחטוא, נכנס עימו בדברים ומקבל חלק מטענותיו.	מעניש את פרעה, אינו מתיחס לאברם או לפרעה.	תפקיד ה'
יצחק אינו מעורב.	אברהם מכונה נביא ופעיל ברפוי אנשי גר, אך גם מרגיש צורך להצטדק ולהסביר, מול טענות אבימלך.	אברם פאסיבי כמעט לגמרי.	תפקיד האב
אין חטא.	שרה נלקחת אך אבימלך אינו מספיק לגעת בה.	לא ברור אם פרעה נגע בשרי או לא.	החטא
אין מתנות, עושרו בא מפעילות יצחק עצמו.	המתנות באות כהוקרה/ הודאה/ בקשה מאברהם וכפצוי לשרה.	לכאורה הן תמורת שרה.	המתנות
כששאלו אנשי המקום על אשתו.	כשהיו בגרר.	לפני ההגעה למצרים.	באיזה שלב נקטו האבות בתכסיס ²⁷
התיחסות ברורה יותר למעשה החטא, הגנה לזוג נשוי, כבוד ליצחק ללא מטרה חיצונית.	מצטדק, מציין עוון לקיחת אשת איש ומכבד את אברהם, שיכול לרפאות את עמו.	כועס, לא מקבל אחריות או ביקורת כלל.	התנהגות המלך
יצחק יוצר וגדל.	ארץ אבימלך פרוסה לפני אברהם.	אברהם חוזר לבית-אל, המקום שבו היה בהתחלה.	מה קורה אח"כ

27 אני מודה לתלמידי ההכשרה התורנית, תשנ"ח, שהפנו את תשומת לבי לנקודה זו.

דיון

לדעתי, מתקבל מכלול התפתחותי דרך כל המימדים, שעיינו בהם.²⁸ בפרק יב אברם פאסיבי ונוקט בתכסיס לפני כל נסיון התמודדות אחרת בשטח. הקב"ה פעיל, אין אינטראקציה או מורכבות בסיפור והמתנות ניתנות ללא קשר ישיר לאברם, אלא תמורת שרי. אין בסיפור קבלת אחריות מוסרית של המלך ובסיומו אברם נשלח בזעם וחוזר לנקודת מוצאו. בגרר יש כבר התפתחות מסיימת. כאמור, אברהם פעיל יותר, התיקון בא ע"י שילוב של הקב"ה ואברהם, שאת התכסיס הוא מפעיל רק כשהוא נמצא בגרר ומעריך את המצב שם. החטא נמנע ואבימלך מכיר באי-המוסריות של לקיחת אשת איש. המתנות ניתנות בחלקן לאברהם עצמו והוא נשלח לאחר כבוד. לאחר מכן ארץ אבימלך פרושה לפניו, מעין אמירה שהאפשרויות פתוחות לפני אברהם. שיא ההתפתחות בא בפרק כו. הקב"ה נעדר בצורה גלויה מהסיפור הספציפי ויצחק משתמש בתכסיס רק כאשר שואלים אנשי המקום אודות אשתו. לא מתרחש חטא והמלך נסער עוד יותר ומכבד בגלוי בעל ואשתו. עושרו של יצחק אינו ממתנות כלל אלא ממעשי ידיו ושליחתו מהמדינה היא משיקולים מדיניים פנימיים ואינה קשורה לתקרית עם רבקה. יתכן גם, שיש התפתחות במעגל שבו מתרחש הענין בשרה וברבקה, מהמלך עצמו, דרך אנשי המקום ועד לכל עמו של אבימלך. התבנית ההתפתחותית נראית לי מובהקת, היא מתקיימת בכל מימדי הסיפור בין פרק יב ופרק כו, כאשר פרק כ מהווה מעין עמדת ביניים בתכנים ובמסרים. דבר זה מצביע, לדעתי, שכאן המפתח להבנת הסיפורים דרך הסתכלות על המוטיבים המשתנים והתוצאות השונות.

קאסוטו²⁹ רואה את הנקודה המרכזית בהבנת הסיפורים בהצלת ה' וגאולתו את ישראל. פרק יב מציג את הצלת ה' את אברם וגם רומז לירידת מצרים וגאולת ה' שם. פרק כ' חוזר על עקרון ההצלה ובפרק כו מודגשת חיבת ה' לאבות עוד לפני החטא, כי ה' מונע מראש תקלות מאוהביו.

28 גישה זאת מנוגדת להצעות המחקר המקראי המודרני, הנסקרים בפירושו של קאסוטו ובמאמרו של אהרוני, שהוזכרו לעיל. המחקר קובע שכל סיפור שייך למקור אחר ואין פה מכלול כי אם אוסף של מסורות שונות של הסיפור, שקובצו יחד מסיבה כל שהיא. לעניות דעתי, גישה זו מפספסת מסר מרכזי בכל רצף הסיפורים, כפי שניסיתי להציע כאן. אם מסתכלים על כל סיפור בנפרד אזי הם נשארים מעורפלים ולא ברורים. חסרים בהם פרטים הנחוצים להבנתם ובכלל לא ברור מה המסר העולה מהם. בנוסף לכך, לשיטתם לא מוסברת החלטת "עורך/רידקטור" כל שהם להציג את כל שלושת הסיפורים, על בעיותיהם, בצורה כזאת. יתכן והמחקר לא רואה צורך להסביר נקודה זו, אלא רק בא כדי לתאר את המציאות לפי הבנתו. גם אליבא דגישתם, נראה שיש משמעות לשלושת הסיפורים יחד, היות וכולם הוכנסו. אני סבור שהסתכלות מאחדת מניבה יותר פירות במקרה זה מחלוקה מפרדת בין הסיפורים.

29 שם (הע' 24) והלאה.

לעומתו, לי נראה, שנקודת המפתח היא פעילות ה' מול פעילות האב (אברהם ויצחק). יש בסיפורים מעבר ברור מפעילות בלעדית של הקב"ה ופאסיביות האב להתערבות ה' אך הסיפור יכול היה להיות אחרת והוא במכלול אפשר לשייכו להתפתחות בצורה כזאת. כאשר האב הוא הפעיל היחיד הוא יוצר, גדל ומתרבה. לעומת יצחק, אברם, בפרק יג, חוזר לנקודת ההתחלה שלו בבית-אל, כאילו הוא לא התקדם כלל. בנושא זה פרק כ מהווה מעין נקודת ביניים. יש אי-נוחות מסוימת בקביעת הצלחה והתפתחות במישור החומרי בלבד אך אלו העובדות שמסופרות לנו אחרי כל סיפור ורק מהם אפשר לדייק את ההמשך הישיר של האירועים.

קשה לקבוע שהתערבות ה' במצרים היתה דבר שלילי, היא היתה נחוצה ולא ברור אם היה לאברם פתרון אחר. יתכן ולהפך, מסר הסיפור הוא שאברם עשה את מיטבו והקב"ה בסוף השלים את העניין. מסר רוחני משמעותי עבורנו. בכל מקרה, תהיה הפרשנות לאירוע זה אשר תהיה, כאשר יצחק פועל לבדו ללא התערבות ה', לכאורה, הוא גדל ומצליח. בהסתכלות שניה בפרק כו הקב"ה אינו נעדר כלל. לפני כל הסיפור מודגש שהוא מחזק את קשרו עם יצחק, בצורה הנראית כחורגת מאורך הסיפור בכללו. כאמור, פתיחה זו באה להדגיש את מקומו של יצחק כאיש ה' ולחזק את הקשר ביניהם. עם זה, בגרר עצמה יצחק נמצא ופועל לבדו ויש לספור סוף טוב ומוצלח. דוקא בפרק יב, כאשר ה' פועל בצורה ניסית, ללא אינטראקציה עם אברם נראה שהוא לא מתקדם. אברם קוה להסתדר לבדו ובסוף ניצל ניסית על ידי הקב"ה ללא שה' מתיחס אליו ישירות. נראה שבמקרה הזה פרק כ מהווה שוב עמדת ביניים. ה' מציל, אך אברהם הוא נביא ולתפילתו ולקשרו עם הקב"ה תפקיד מרכזי. בסוף סיפור זה "ארצי לפניך", הכל פתוח.

הדמיון והקישורים בין פרקים יב ו-כו רומזים לכיוון של מעשי אבות סימן לבנים, אך זה רק למראית עין. יש הבדל תהומי בין כל חלקי הסיפור. דוקא על רקע פרק יב הצלחת יצחק בפרק כו בולטת עוד יותר. בניגוד לאברם, שקיבל את עושרו מפרעה ללא מאמץ מצידו, יצחק הוא האחראי לעושרו וגידולו. חשוב להזכר במה שהערתי למעלה לגבי העושר הזה. הפסוקים מדגישים קישור מסוים בין פעילות יצחק ומעשי אביו בעבר. מכאן שאין יצחק פועל בריק. אין ניתוק גמור בין קורות האב וקורות הבן בסיפורים אלו.³⁰ גם אם נדייק שיצחק הצליח יותר בפועלו בצורה הכמעט הפוכה לגמרי מאביו, החוט המקשר בין האב ובין הבן והבסיס הרוחני שעליו גדל יצחק נשאר איתן. הפסוקים רומזים, אולי, שלולי תשתית זו יצחק לא היה מצליח לפעול כל כך בהצלחה. עם כל זה, המסר העיקרי נשאר. יצחק, על הבסיס שהתווה לו אברהם,

30 כאמור, הקישור אינו מתמצה רק בנקודה הזאת אלא בעוד קישורים, כפי שצוינו לעיל.

נוקט בצורת פעולה השונה מהותית מזו שבחר בו אביו בסיטואציה דומה. התוצאות מלמדות שהפעילות האקטיבית, תוך נקיטת יוזמות היא המניבה פירות במצב זה.³¹ גם העיון בשלב השימוש בתכסיס "אחותי היא", בצורותיו השונות, יכול ללמד אותנו הרבה על ראיית האבות את תפקידם בניהול המצב בכל הסיפורים השונים. יש המשתמש בתכסיס קיצוני זה בצורה גורפת ויש המשתמש בו רק ברגע האחרון, כאשר לא נותרת ברירה אחרת. מקור המתנות ועושרם של האבות משתלב ברעיון זה כאשר אצל אברם אין העושר תמורת מעשיו, חוץ מעצם הבקשה משרי. אצל יצחק הדבר הוא הפוך, עושרו מעצמו ללא קשר לסיפור ולגורמים ישירים אחרים.

סיכום

לדעתי, נקודת המפתח והמסר המרכזי של שלושת הסיפורים הם ביחס בין קשר האב עם אלוקיו מצד אחד, ופעילותו העצמאית בעולם הזה מצד שני. בפרק יב כשכל השתלשלות הסיפור במצרים הוא בידי הקב"ה, ואברם עצמו פאסיבי, הוא חוזר בסוף הסיפור לנקודת המוצא שלו. לעומתו, יצחק פועל לכאורה לבד, יוצא עם כבוד והצלחה וזוכה ליצירה רבה והתפתחות. הצלחת יצחק צריכה להיתפס על רקע הפתיחה לסיפור, המדגישה את קשרו עם הקב"ה ותפקידו כנקשר אליו בברית. השתלשלות הסיפור בפרק כ' וסופו הפתוח מהווים נקודת ביניים בהתפתחות זו. רצף הסיפורים מלמד אותנו מסר חשוב בתפקיד האדם בעולם ויחסו אל הקב"ה, הנמצא כל הזמן ברקע. אדם המאמין שהכל בידי שמים יכול להתפס לפאסיביות ולחוסר נקיטת יוזמה. הוא עלול להגרר אחרי השתלשלות הדברים כאשר הוא מופעל ולא מפעיל. מצד שני המאמין בכוחו ובעוצם ידו יכול לחשוב שהכל תלוי רק בו. כל מה שיארע עליו, הוא פועל יוצא של מעשיו ופעילותו. יצחק אבינו נוקט בגישה אחרת. הוא אינו נוהג בפאסיביות ומחכה לראות איך יתפתחו הדברים. הוא נוקט יוזמות, מכיר את הסביבה ומעורב בה. מצד שני כל פעילותו קשורה למסורת אביו ואמונתו תוך חיבור הדוק אל אלוקיו והברית עימו. בסיפורים שעיינו בהם התנהגות זאת היא הנושאת פירות והמביאה לגידולו ולהצלחתו.

31 א' הכהן הציע הרחבה לרעיון הזה. יתכן ואפשר לראות את המסר העולה מצורות הפעילות השונות גם מעבר לסיפורים עצמם. ההשתלשלות המתבקשת מהבטחות הקב"ה אל אברם היא שיוולד לו בן שיוכל לממש את הבטחות האלו בפועל גם לאחר מותו. לעומת זאת, אחרי הסיפור בפרק יב עוברות על אברם תלאות שונות, שלכאורה מעכבות את ההמשך המתבקש הזה. רק אחרי פרק כ' והתנהגות שונה של אברם בסיטואציה, חוזר הסיפור "למסלולו הראוי". הוא מבקש לראות בסיפורים הצגות של צורות פעולה שונות, שכל אחת גוררת אחריה תוצאות שונות. ברור לפי רעיון זה, שהשתלשלות האירועים אחרי ירידת אברם למצרים רומזת שלא כך תתממשנה הבטחות מאת ה'. על אף שהצעה זו משתלבת ברעיון הכללי שאותו אני מנסה להציע, לא פשוט לי שהראיה הזאת היא הדרך הנכונה לפרש את העובר על אברם בפרקים יג-ט.